

Maria Gorczyńska, Grażyna Szustak

Relacje kredytowe bank-przedsiębiorstwo w dobie kryzysu finansowego

Ekonomiczne Problemy Usług nr 38, 429-436

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIA GORCZYŃSKA

GRAŻYNA SZUSTAK

Akademia Ekonomiczna w Katowicach

RELACJE KREDYTOWE BANK-PRZEDSIĘBIORSTWO W DOBIE KRYZYSU FINANSOWEGO

Wprowadzenie

Kryzys jest zjawiskiem wielowymiarowym, który w ogólnym ujęciu oznacza moment przełomu, okres załamania gospodarczego, okres przesilenia¹. Może on mieć różne oblicza, czego przykładem jest kryzys finansowy. Przez kryzys finansowy rozumie się sytuację, w której pojawiają się gwałtowne i silne zakłócenia na rynku finansowym. Cechą charakterystyczną pojawienia się kryzysu finansowego jest spadek wartości aktywów na rynku finansowym, jak i upadłość wielu instytucji finansowych i niefinansowych.

Można wymienić trzy główne przyczyny powstania kryzysu finansowego:

- spadek popytu, który jest między innymi wyrazem niedoskonałości rynku kredytowego,
- nadmierne zadłużenie, powodujące spadek wartości portfela kredytowego banków wskutek zaprzestania ich obsługi przez klienta, co powoduje ograniczenie podaży kredytów ze strony banków, hamującej aktywność sfery realnej,
- odpływ kapitału zagranicznego, ograniczający podaż instrumentów finansowania obcego².

Trwający obecnie kryzys finansowy został zainicjowany przez amerykański rynek kredytów hipotecznych, którego pierwsze oznaki pojawiły się latem 2007 roku³. Banki zamieniały na niespotykaną dotąd skalę udzielane klientom kredyty subprime na instrumenty strukturyzowane, transferując ryzyko kredytowe na zewnętrznych inwestorów na całym świecie (często były to podmioty wysokiego ryzyka), co pozwoliło zwiększać ich moce kredytowe. Eliminacja kredytów z bilansów banków spowodowała dodatkowo wzmożoną emisję kredytów ryzykownych. Rozszerzający się łańcuch pośredników biorących udział

¹ Por. A. Skoronek-Miełczarek, Z. Lesczyński: *Controlling – analiza i monitoring w zarządzaniu przedsiębiorstwem*. Difin, Warszawa 2007, s. 209.

² Por. J. Kulawik: *Globalizacja a kryzysy*. „Gazeta Bankowa” 2008, nr 44(1404), s. 16.

³ Por. W. Nawrot: *Globalny kryzys finansowy XXI wieku. Przyczyny, przebieg, skutki, prognozy*. CeDe-Wu, Warszawa 2009, s. 91.

w transakcjach instrumentami pochodnymi spowodował trudności w oszacowaniu realnych rozmiarów ryzyka związanego z tym zjawiskiem, doprowadzając w konsekwencji do globalnego kryzysu finansowego, który dotknął również polską gospodarkę⁴.

W sytuacji kryzysu płaszczyzny współpracy kredytowej na linii bank-przedsiębiorstwo są dostosowywane do istniejących warunków rynkowych. Wprawdzie relacje bank-firma w zakresie kredytowania nadal funkcjonują, oferta kredytowa jest niezmienna, zaostreniu podlegają jednak kryteria bankowej oceny ryzyka kredytowego, ze strony przedsiębiorstw zaś obserwuje się wzmożoną ostrożność w zakresie podejmowania decyzji dotyczących wzrostu ich zadłużenia, zwłaszcza długoterminowego. Celem referatu jest zatem wskazanie zmian w relacjach banku z przedsiębiorstwem w zakresie zasilania kredytu w dobie globalnego kryzysu finansowego.

Wpływ globalnego kryzysu finansowego na działalność kredytową banków

Wiadomo, iż zasadniczym aspektem konkurencyjności banku jest profesjonalne prowadzenie szeroko zakrojonej polityki kredytowej. Występujący kryzys finansowy wywiera jednak istotny wpływ na jej charakter, powodując skupianie się banków na zapewnieniu bezpieczeństwa portfela kredytowego. Do najistotniejszych przyczyn zmian polityki kredytowej należy zaliczyć: ryzyko związane z obecną i przyszłą sytuacją gospodarki krajowej i światowej, ryzyko związane z sytuacją ekonomiczno-finansową przedsiębiorstw, wzrastający poziom kredytów trudnych w portfelach banków, pozycję kapitałową banków oraz decyzje banku centralnego dotyczące polityki pieniężnej.

Widoczną konsekwencją kryzysu finansowego na rynku bankowym było pojawienie się strat finansowych i problemów z płynnością, wskutek niemożności wyegzekwowania dużej części zobowiązań kredytowych. Doprowadziło to jednocześnie do dalszego wzrostu kosztów działania banków zobowiązanych tworzyć wysokie rezerwy celowe na kredyty trudne. Trudności finansowe banków pogłębił fakt zastoju przepływów pieniężnych na rynku międzybankowym. Nieufność uczestników rynku międzybankowego wobec siebie jest spowodowana narastającą obawą o wzajemną stabilność. Rosnąca awersja do podejmowania ryzyka na tym rynku jest trudna do przełamania, mimo interwencji słownych rządu i banku centralnego, nie są oni bowiem w stanie zmusić banki do wzajemnego pożyczania sobie pieniędzy, a te wolą je czasowo zamrozić, niż narazić się na dodatkowy wzrost strat z tytułu ich ewentualnego nieodzyskania. Podobne zachowania banków można także zauważyć w stosunkach z kredytobiorcami. Kredyty nadal są drogie. Obniżanie stóp refinansowych nie przyniosło znaczącej poprawy w tym zakresie, co odczuwają zwłaszcza te przedsiębiorstwa, które mają problemy z pozyskaniem środków na inwestycje i bieżącą działalność eksploatacyjną. Banki w zawieranych umowach kredytowych nadal stosują wysokie marże

⁴ Por. J. Żabińska: *Globalizacja a dynamika zmian na rynkach finansowych na przykładzie kryzysu subprime. Gospodarka i finanse w warunkach globalizacji*. Red. B. Kłosowska, P. Prewysz-Kwinto. Wyższa Szkoła Bankowa, Toruń 2008, s. 311.

i stopy procentowe oraz klauzule pozwalające wypowiedzieć kredyt w nadzwyczajnych sytuacjach, do których z pewnością zalicza się narastające problemy finansowe kredytobiorcy spowodowane utrzymującym się kryzysem. W korzystniejszej sytuacji są jedynie te przedsiębiorstwa, które mogą wykazać się długoterminowymi, poprawnymi relacjami z danym bankiem, choć i w tym wypadku istnieje ryzyko wycofania się banku z podjętych wcześniej zobowiązań kredytowych. Monopolistyczne działania banków w tym zakresie ułatwia co raz trudniejszy dostęp podmiotów gospodarujących do bezpośrednich instrumentów rynku pieniężnego i kapitałowego, którymi jest emisja papierów dłużnych przedsiębiorstw. Kryzys finansowy zmusił zatem sektor bankowy do wyceny ryzyka kredytowego i spowodował wzrost ostrożności w jego podejmowaniu. Jest to zgodne z zaleceniami instytucji nadzorujących rynek finansowy, postulującymi zaostrzenie kryteriów oceny zdolności kredytowej i dodatkowych warunków uzyskania kredytu (np. zabezpieczenia prawne). Fakt ten stawia w trudnej sytuacji przedsiębiorstwa, bowiem większość z nich w warunkach kryzysowych posiada ograniczoną zdolność kredytową wywołaną spadkiem popytu na wytwarzane produkty i proponowane usługi. Warto zaznaczyć, iż pesymizm w prognozach popytu nadal się utrzymuje, chociaż dotyczy to zwłaszcza popytu zagranicznego.

Skutkiem kryzysu w sektorze usług bankowych jest także konieczność wzmacniania przez banki posiadanej bazy kapitałowej. Kapitał własny jest bowiem gwarantem spłaty zobowiązań banku wobec deponentów, którzy w dobie dużego ryzyka kredytowego oczekują od banku dbałości o powierzone mu środki. Część funduszy własnych banku stanowi tzw. fundusz rezerwowy, na który składają się środki pieniężne ułożone w papierach wartościowych lub innych inwestycjach zapewniających określoną płynność. Jeżeli straty banku są większe niż rezerwy, skutkuje to ogłoszeniem jego upadłości. Fundusze własne są zatem swoistym ubezpieczeniem banku i amortyzatorem jego ostatecznych strat bilansowych. Adekwatny do podejmowanego ryzyka kapitał własny pozwala także spełnić wymagane nadzorcze normy ostrożnościowe, których przestrzeganie czyni bank bezpieczniejszym. W skrajnie trudnych sytuacjach dokapitalizowanie banku odbywa się ze środków rządowych, co niestety doprowadza do zmiany struktury własnościowej i przetasowania wpływów w zarządzaniu bankiem.

Tradycyjnie w pasywach banków zdecydowaną przewagę mają depozyty. Wyzwaniem dla banków jest zatem także zapewnić silną i stabilną bazę depozytową, która sprzyja zachowaniu płynności, a w przyszłości może przyczynić się do wzrostu akcji kredytowej banku. Nie jest to jednak łatwe z uwagi na agresywną walkę konkurencji o deponenta.

Przyczyny kryzysu działalności przedsiębiorstwa

Globalny kryzys finansowy zmienił także zasady funkcjonowania przedsiębiorstw, do których nie dopływa już łatwo dostępny pieniądź, wywołując potrzebę zdiagnozowania przyczyn kryzysu w ich działalności.

Czynniki wywołujące kryzys przedsiębiorstwa mogą mieć charakter zewnętrzny (wówczas wynikają one z niekorzystnych warunków otoczenia, w jakim działa przedsiębiorstwo), jak i charakter wewnętrzny (przyczyny tkwią w samym przedsiębiorstwie). Obecnie można zaobserwować wpływ i jednej, i drugiej grupy wspomnianych czynników na sytuację ekonomiczno-finansową przedsiębiorstwa, co utrudnia zarządzanie w sytuacji kryzysowej. Do zewnętrznych przyczyn kryzysów przedsiębiorstwa można zaliczyć: znaczący spadek tempa wzrostu gospodarczego, niekorzystne kształtowanie się stóp procentowych, politykę ekonomiczną wobec przedsiębiorstw, podatki, konkurencyjność, zatory płatnicze itd. Z kolei do wewnętrznych przyczyn można zaliczyć: brak dostępności do źródeł finansowania działalności gospodarczej, błędne zarządzanie przedsiębiorstwem, małą efektywność gospodarowania, błędną politykę cenową, brak płynności finansowej itd.⁵ Badania przeprowadzane w 2002 roku na 154 polskich przedsiębiorstwach w regionie zachodniopomorskim pozwoliły na syntetyczne zestawienie siły i zakresu oddziaływania różnych grup czynników na kryzysogenność przedsiębiorstw. Wybrane przyczyny kryzysu polskich przedsiębiorstw przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Źródła kryzysu polskich przedsiębiorstw (%)

Przyczyny makroekonomiczne	
Recesja w gospodarce	72
Poziom bezrobocia	36,8
Kursy walut	25,6
Poziom stopy procentowej	24,8
Przyczyny wewnętrzne	
Brak kapitału	28,8
Błędne zarządzanie wewnątrz organizacji	26,4
Brak strategii rozwoju	17,6
Niska efektywność gospodarowania	15,2

Źródło: A. Skoronek-Mielczarek, Z. Lesczyński: *Controlling – analiza i monitoring w zarządzaniu przedsiębiorstwem*. Difin, Warszawa 2007, s. 221 za A. Zelek: *Od kryzysu do upadłości – wyniki badań nad naturą kryzysów polskich przedsiębiorstw*. W: *Upadłość przedsiębiorstw w Polsce w latach 1990–2003. Teoria i praktyka*. Red. D. Appenzeller. AE, Poznań 2004, s. 8–12.

Stwierdzić należy, iż prawie 3/4 przedsiębiorstw za podstawową przyczynę zewnętrzną kryzysu przedsiębiorstwa uważa recesję w gospodarce, a ponad 1/4 badanych za podstawową przyczynę wewnętrzną wystąpienia kryzysu uznaje brak możliwości pozyskania

⁵ A. Skoronek-Mielczarek, Z. Lesczyński: *op.cit.*, s. 218–220.

kapitału. Także ponad 1/4 przedsiębiorstw uznaje za przyczynę powstania kryzysu wzrost kursu walut oraz wzrost stóp procentowych. Wydaje się zatem słuszny wniosek, iż w dobie globalnego kryzysu finansowego występują silne przesłanki do wystąpienia kryzysu w polskich przedsiębiorstwach. Z kolei silne powiązania polskich przedsiębiorstw z bankami (spore uzależnienie finansowania ich działalności od kredytów bankowych) skłaniają do stwierdzenia, iż w dobie kryzysu finansowego są one zmuszone do aktywnej współpracy z bankiem. Sytuacja taka jest konieczna, ponieważ brak reakcji przedsiębiorstw na stawiane im wymagania może doprowadzić do pogorszenia się ich kondycji finansowej, a nawet upadłości.

Bankowe kryteria i warunki udzielania kredytu w sytuacji kryzysowej i ich skutki dla działalności rozwojowej i bieżącej przedsiębiorstwa

W Polsce nadal kredyt jest podstawowym źródłem finansowania, szczególnie małych i średnich przedsiębiorstw, dlatego też polityka kredytowa prowadzona przez banki w zakresie tego źródła finansowania ma podstawowe znaczenie dla egzystencji, jak i rozwoju większości firm w gospodarce polskiej. Należy podkreślić, iż kredyt spełnia wiele funkcji, które w dobie kryzysu finansowego zostają zniekształcone. Po pierwsze, pozyskanie kredytu umożliwia prowadzenie działalności przedsiębiorstwa i to zarówno bieżącej, jak i inwestycyjnej, co wpływa na wzrost gospodarczy kraju. Po drugie, kredyt spełnia funkcję redystrybucyjną, oznaczającą udostępnienie kredytów przedsiębiorstwom z wcześniej zgromadzonych oszczędności zarówno od przedsiębiorstw, jak i osób fizycznych. Po trzecie, kredyt spełnia funkcję dochodową, czyli umożliwia on finansowanie działalności przedsiębiorstwa, co w przyszłości powinno przynieść mu zyski. Kredyt spełnia także funkcję kontrolną dla banku-kredytodawcy⁶.

Kryzys finansowy powoduje, iż zarówno dostęp, jak i warunki pozyskiwania kredytu są utrudnione. Do szczególnie uciążliwych należy zaliczyć:

- zaostrzone kryteria oceny zdolności kredytowej przedsiębiorstwa i skali ryzyka kredytowego związanego z zawieraną transakcją,
- wyższe oczekiwania banku w kwestii zabezpieczeń prawnych kredytu (dywersyfikacja zabezpieczeń osobistych i rzeczowych, wartość zabezpieczenia),
- wysoki koszt kredytu (stopa procentowa, prowizje, opłaty),
- rygorystyczne przesłanki wypowiedzania umów kredytowych.

Przedsiębiorstwa chcące pozyskać kredyt w czasie kryzysu muszą sobie zdawać sprawę, iż grupa ryzyka, w której znajdowały się przed kryzysem, nie gwarantuje im otrzymania kredytu. Z drugiej strony pogorszenie wskaźników finansowych przedsiębiorstwa ze względu na sytuację panującą obecnie w gospodarce praktycznie uniemożliwia korzystanie

⁶ Por. A. Szczęsny-Urbaniak: *Kredyty dla przedsiębiorstw jako alternatywne źródło finansowania na polskim rynku finansowym*. W: *Strategie wzrostu wartości przedsiębiorstwa*. Red. E. Urbańczyk. Szczecin 2004, s. 354.

z bankowego zasilania zewnętrznego. Fakt posiadania zabezpieczeń prawnych przy braku wymaganej zdolności kredytowej nie zmienia sytuacji przedsiębiorstwa. Ustawa Prawo bankowe uzależnia bowiem przyznanie kredytu od dobrych wyników ekonomiczno-finansowych firmy, traktując zabezpieczenia jako element wtórny, zabezpieczający bank na wypadek wzrostu ryzyka kredytowania firmy w trakcie trwania stosunku kredytowego. Możliwa jest także sytuacja, w której przedsiębiorstwo legitymuje się wprowadzając niskim ryzykiem kredytowym, nie posiadając jednocześnie wymaganych zabezpieczeń, co także je dyskredytuje w ocenie banku. Przedstawione zależności powodują osłabienie działalności inwestycyjnej przedsiębiorstw, zmniejszając perspektywy gospodarki. Pogarszające się perspektywy gospodarcze przekładają się z kolei na spadek popytu na produkty przedsiębiorstw nie sprzyjając podejmowaniu przedsięwzięć inwestycyjnych. Ograniczone możliwości finansowania dotyczą także bieżącej działalności przedsiębiorstwa. W szczególności trudnej sytuacji znajdują się zatem te podmioty, które utrzymują płynność finansową w oparciu o bankowy kredyt obrotowy. Stanowi to poważne zagrożenie dla przetrwania firmy, bowiem najczęstszą przesłanką ogłaszania upadłości jest utrata płynności przedsiębiorstwa.

Pogarszający się stan gospodarki i podmiotów gospodarujących, niestabilność kursów walutowych (słabnąca złotówka w przypadku Polski) wywiera znaczącą presję na wzrost kosztów kredytowania, co przekłada się na wzrost kosztów źródeł finansowania działalności gospodarczej. Wysokie koszty długu oznaczają dla przedsiębiorstw pogarszanie się i tak już nadwyżęzonej rentowności.

W sprawnie funkcjonującej gospodarce istnieje możliwość renegotiacji warunków zawartych umów kredytowych czy restrukturyzacji finansowej firmy z udziałem banku w przypadku pogorszenia się jej sytuacji finansowej. W warunkach kryzysu finansowego bank najczęściej nie podejmuje wspomnianych działań, przystępując do przymusowej windykacji zadłużenia. Stanowi to duży element ryzyka dla przedsiębiorstwa podejmującego współpracę z bankiem.

Podsumowanie

Badania przeprowadzone przez NBP na temat sytuacji na rynku kredytów w IV kwartale 2008 roku potwierdzają zmianę relacji dotyczących współpracy kredytowej banków z przedsiębiorstwami. W sytuacji wciąż rosnących skutków kryzysu finansowego ponad 80% banków zaostrzyło kryteria udzielania kredytów dla przedsiębiorstw. Zaostrzenie tych kryteriów związane jest w ocenie ankietowanych banków głównie z bieżącą sytuacją gospodarczą, jak i negatywnymi prognozami co do jej przyszłości. Sytuacja taka komplikuje proces oceny ryzyka kredytowego i w rezultacie prowadzi do zaostrzenia polityki kredytowej. Zmiana polityki kredytowej w głównej mierze została oparta na:

- podniesieniu marży kredytowej (80% ankietowanych banków),
- podniesieniu pozaodsetkowych kosztów kredytu (50% ankietowanych banków).

- zwiększeniu zakresu zabezpieczeń (60% ankietowanych banków),
- zmniejszeniu maksymalnej dostępnej kwoty kredytu (35% ankietowanych banków),
- skróceniu maksymalnego dopuszczalnego okresu kredytowania (25% ankietowanych banków)⁷.

Analiza przeprowadzona przez NBP wykazała także, iż sytuacja gospodarcza oraz jej skutki w postaci zamiany polityki kredytowej banków w stosunku do przedsiębiorstw wpłynęła również na podejmowane decyzje przez przedsiębiorstwa co do tego źródła zasilania. Ocena kierunku zmian popytu jest nieco odmienna w zależności od wielkości przedsiębiorstw. I tak przypadku dużych przedsiębiorstw stwierdzono w IV kwartale 2008 roku wzrost popytu na kredyty długoterminowe w 45% ankietowanych banków, spadek popytu na kredyty długoterminowe wykazało 10% ankietowanych banków. 20% ankietowanych banków wskazuje spadek zapotrzebowania na kredyty krótkoterminowe wśród dużych przedsiębiorstw. Z kolei w przypadku małych i średnich przedsiębiorstw nastąpił spadek popytu na kredyty długoterminowe i niewielki wzrost na kredyty krótkoterminowe. Ankietowane banki wskazały także, iż występujący wzrost zapotrzebowania na krótkoterminowe kredyty jest spowodowany głównie problemami przedsiębiorstw związanymi z płynnością finansową i spadkiem rentowności. Kredyty krótkoterminowe służą głównie finansowaniu kapitału obrotowego, jak i restrukturyzacji zadłużenia.

W ocenie ankietowanych banków główne przyczyny spadku popytu na kredyt to:

- niższe zapotrzebowanie na finansowanie inwestycji (67% ankietowanych banków),
- niższe zapotrzebowanie na finansowanie fuzji i przejęć (30% ankietowanych banków),
- spowolnienie gospodarcze (15% ankietowanych banków)⁸.

Prognozy ankietowanych banków co do przyszłości zmian popytu przedsiębiorstw na kredyty przewidują, iż powinna się utrzymywać dość stabilna sytuacja w tym zakresie, a dalsze zaostrenie polityki kredytowej banków będzie nieznacznie mniejsze niż w IV kwartale 2008 roku.

THE CREDIT RELATIONSHIP BETWEEN BANK AND COMPANY IN FINANCIAL CRISIS

Summary

The function of banking services complexity is the level of banking credit operations dedicated to companies. The global financial crisis reveals the need for verification of credit procedures. As

⁷ www.nbp.gov.pl/system/finansowy/kredytowy1_2009 data dostępu 23.02.2009 (Sytuacja na rynku kredytowym-wyniki ankiety do przewodniczących komitetów kredytowych. I kwartał 2009).

⁸ *Ibidem*.

a consequence, we can observe a phenomenon of reduced level of lending. This phenomenon results from restrictive lending conditions due to worsening financial condition of companies and from low demand for credit represented by the companies. The paper presents main reasons for changes in banking lending policy and main symptoms of crisis in the company. It discusses also the influence of the banking sector in financial crisis times on the reciprocal relationship between banks and companies.